

ספר

תשובות תלמידי מנחם ותלמיד דונש

Liber Responsionum.

Particula I.

continet

Responsiones discipulorum *R. Menahem b. Saruk*, i. e. *Ben Kafron*, *Jehuda b. Daud*, *Isaak ibn Chiquitilla* contra Responsiones *Dunasch b. Labrat*, *Levitae*, qui a praedicto *R. Menahem* in grammaticis dissensit.

Particula II.

continet

Responsiones discipuli *Dunasch b. Labrat*,
i. e. *Jehudi b. Scheschat*,
quibus
sententias discipulorum *R. Menahem b. Saruk* refutavit.

Primum ex uno et solo Cod. Mss. edidit, annotationibus collocationibusque illustravit, commentario instruxit, introductione in linguae Hebraicae historiam ornavit

Salomo Gottlieb Stern,

Hungarus Rohonczinus.

Vindobonae MDCCCLXX.

Apud Editorem.

ספר תשובות

חלק ראשון

תשובות תלמידי מנחם בן יעקב בן סרוק

ה"ה

ב' קפרון יהודה ב' דוד ויצחק ב' גיקמיליה

על

תשובות דונש בן לברט הלוי אשר חלק על מנחם רבם

חלק שני

תשובות תלמיד דונש הלוי בן לברט

ה"ה

יהודי אבן ששת

אשר השיב על דברי תלמידי מנחם בן סרוק

לא נודעו בלתי היום

ויצאו כעת לאור עולם עפ"י כ"י ישן יחיד בעולם

עם

הערות מושכלות ובאור סגנון לשונן ומבוא לקורות לשון עברי

ע"י

זלמן בן מו"ה גאמטליב ב' כ"ט שטערן

מילדי ישרון רעכנישץ

Wien 1870.

Zu haben beim Herausgeber.

גם [דברים העתיקים כההלכות המרעות] אשר עברו לפני עת היותנו ימים רבים, גם המה
בין הענינים הנשגבים לנו יחשבו, כי המרחק הרב אשר בינם ובינינו בזמן הוא ישגיב
אותם אל דמיוננו, כאשר ישגיב לעינינו כל דבר הרחוק ממנו כדום רקיע [וכאשר
נמצאים משלים מזה נשגבים מאד כמליצות הנביאים וכ"ק]

(עלילת ישרון דף ט"ז)

בינו שנות דור ודור

שאל אביך וינרך

זקניך ויאמרו לך.

(דברים ל"ב)

אביעה חרות מני קדם

אשר שמענו ונדעם

(תהלים ע"ח)

אמרתי ימים ידברו

ורב שנים ידעו חכמה.

(איוב ל"ב)

1) מכתב מו"הג מו"ה ש"ר אב"ד דק"ק פראג זצ"ל (2)

אל כבוד (הבחור) ידידי המשכיל היקר המופלא נבון דבר וטוב לב מו"ה
זלמן בן גאטסליב ז' כ"ט ששע"ז נ"י ויופיע .

בשמחה ונשטון קדמתי צטורתך העוצה כי צילורך על ס' יסוד מורא לראצ"ע
חרות ככר צעט צדל ועופרת למשמרת לדור אחרון ואציו קדא לו
צסס לוי'ת חן כה יצדכך ה' ויולה רעיוןך זה צנך צבורך אשר חנן אותך אלקים
ישא חן צענינו כל דואיו ויהי לשמך לוי'ת חן ועטרת תפארת ורחש לצי תודות לך
כי צדתינו והצרת צו את שמי לטוב וגם כי את לצך לשלחה לי למען אראה פניו
כראות פניך ואשתעשע צו כאשר ישתעשע איש צילקי ארונה ואהבנו ואצקט
שיהיה על כבוד יפה כאשר אופצ תמיד וכאשר הדבולתי צכל ספרי הנמלאים
אתי ותוכל למסדו צוון ליד המשכיל ד' איצק רויזיס והוא ישלחה אלי ותמחול
לשאול על מקום עלונת האיש ההוא את פי ידידי וצדרי שמה משכילים וקלינים
מו"ה שמחה ראפאפורט ועו"ה אלי' צדד"ח כ' אשר לא אפנה כי תחד כבודם
צקבל לוקמי ספריך צכסף מלא .

בדבר הצינות צעיר הנכונת קאנישא הנה עלתך ידידי טובה צענינו ולאני
הדואה כי ציכות צדצד ומלאת הדך הנכון לפני אולם מה אעשה ארבה
יקר! אם נמעט ממני למלא אחרי כל צדריך ומאויי לצך על אדות זמן צואי שמה
אשר יפה אמרת כי החדש הזה הוא מוכשר למשמיע תוכחות צקבל . ואני ככסתי
צשותות על עסק גדול ודצ והצותפים שמוכי לראש וכל מולאס ומוצאס על

1) עצם הנכתב (ארגינאל) מונח כעת בעקר ספרי החכם שחז"ה כ"י.

2) נולד ביום ג' י"ע סיון תקצ"ן. 1 Juni 1790. ושק חיים לכל ישראל יום ד' י"ז תשרי
ה' רעה"ו סכות תרכ"ח 16 Oktober 1867. בן צבעים וצבע שנים והניח אחריו
צרכה לדורות צקפריו יקרים ולהודיע לדורות הבאים את תכונתו וענות רוחו והודלתו על האמת אמתיק
פה מכתב שכתב אלי אחר מכתב ה"ל ח"ל:

אל כבוד (הבחור) ידידי המשכיל היקר החכם המושלם מו"ה הרר זלמן בן גאטסליב ז' כ"ט יזהיר כזהר הרקיע וככבים לעולם ועד .

יקרתך מן ו' תשרי העלוכה לא ונעט את נפשי כי ככר עמדותי צרגלי אחת על סף גן עדני
מוערת תקותי והנה השלכתי עוד הפעם צמוללה עסקי העולם אשר אין לי חפץ בהס
נפשי לא חדע מנוח ומלא צל מכתבך עד הנה דאגות רבות השחרגו על לוארי ואקרו את ידי מהשצ
מאומה לידידים שונים עד עתה כי צאה מעט רוחה ומהרתי להשיב גם אלך ידידי ואיש צריתי!
ולא אציקף להעמיר עלך צקשות כי ידעתי אשר מנפשך עשה תעשה את כל למעני ועיני
לופיות לאצרוחך אולי על ידך ישולח עזרתי ולא אפונה כי חודיעני חיש מרה את אשר ידעת טוב
לפני וצטופך חיעלוני מה לעשות ועתה אבא אל פרעי מכתבך .

א) יפה חזקת דבתי צענין המודשים שלא ראה אותם רש"י ותשובת חן לך על זה .

ב) ראיות . על פי ד"ה המיוחס לרש"י שאינו לו תמחול לעיין בצולרות רב קעריה גאון הערה 39
(צכורי העמים תק"פע צד 35) ואס מעט הנה ואוקיפה לך עוד שהמפרש הזה מביא
צאיה מוקמות פירוש רבינו שלמה זל"ל והוא צרש"י על מלכים צמקומו . ע"י דה"צ כ"ב י"א כ"ה .
(Hakdama zu Talm. Menachem I .)

מכתבים

ידי ועל פי יסוד כל העסק ההוא אשר זמן העשנו הוא ארצעה חדשים וכנר עצרו ממנו שנים ומכרה אני להתאחר עוד רק כשני חדשים ולא יותר. ואחרי כן אמרתי ואשים לדרך פעמי ולא אחום על מולא כספי ואקוה לראות פניך אז צוין ושעה נדברה ונמתיק סוד אי"ה. ועד העת ה היא עלתי כי לא תדבר עוד צזה מעוז ועד רע עם אנשי ההמון וציהוד צעיד ווין תשמור פתחי פיד כי הם יענידוקול צמחנה העצרים עד אשר יפצע גם פה מקום אשר יש לי שונאים

ומקנאים על הצוערים והמתחסדים וצראש אלה האחרונים האצ"ד דפה וסיעתן ריצ ציינו מאז ומקדם על אודות דרכי מחשבותינו השונים מאד וגם על אשר עשיתי לו ציני ילותי כי הראיתי לכל חידושי אשר הדפים אז המקורים אשר מהם לוקחו והצדים עתיקים וארוכים מלהגיע אותם פה כדלוי והי' כי ישמעו מקום מבגמתי אולי ישלחו לשם כתצי שטנה מצלי אשר יערצו את נפשם לחתום שם כמנהגי האנשים האלה תמיד נגר כל איש לא כדרכיהם דרכיו ואפשר ומלאון צין אלה הצועים גם מתדאים לעיניך כאוהבי ועצקשי טובתי והמה רק מצבלים

י"ד ועוד. ולשונות אשכנזים חין מהמדינים רק מהמפרש צעלנו והמענין היעב יראה כי הם מגוף הפירוש ע' לרובגמא דה"ב (ב' ע') ואל אוק ויש אומרים כי ואם הפירוש הראשון מהמדינים מני הוא הם אומרים? ועוד הכנה וכהנה דה"א ו' כ"ט — י"א י"ח י"ג ח"י כ"ב ג' כ"ח ע' וכדומה ותמחול לעיני עוד הפעם בהקדמת דפוס זוללנד כי אולי כחוב שם רק שכתוב אשכנזיות שיטת נכתקו דפוסם לחדשות חכן על מה שהבאת מפירוש ראב"ע. עמות כ"ז ל"א שהוא לאחר מהלמנידיו (ע' תולדות רבינו נתן הערה 18) אשפאל כי לא זכר שם מפירוש ד"ה רק בקסם פירש"י וצלי ספק לא יכוון אל פי' ד"ה כי לא נמלא שם כלל וזהו וכפי הקברה יכוון אל פירש"י במלכים א' (ו' ע"ז י"ז) ע"ש אשפ"י שם שם לא נמלא בפירוש מה שהציא הראב"ע או הלמניד אך עכ"פ הענין הוא שזה וחו לא מירי.

ג) החכם רמ"ל כצדני צמנה יקרה והיינו צהנ"ד החדש היולא נומכש דפוסו והוא שולח לי כל כך וכך חפשי חין כסף גם בעד שכר הדרך (פארעט) והודיעני ג"כ מהזכרת שני לעוב בפירושו למחזור. ובה הראה חכונה יפה בצפשו. ואני עוד בערם הראני את עוב לבו נגדי הדועתי לכונה מנידתי כי כחמתי על אשר הפרחתי לפעמים על המדה נגדו. ואם בגוף הדבר הייתי כמעט כמוכרה להודיע האמת צענין סכלית ותועלת ספר הערוך וגם היעבתי צה לרמ"ל צעלנו כי לא ימחר עוד ככתבו ויעיין יומר. וכאשר נראה כצר מנחיות עיונו צמרחא לשון שחצר על הש"ס. בכל זה אהצת האמת והתועלת לאחצ"י הולכיחני לפעמים הלאה מן נערכת מנחיותי והכפיון הוכיחי לצלי אוקיף עשות עוד כזאת נגר שום ארס. החכמים יאסעו ולונן יכדווי ג"כ תמיד צמפריהם וישלחום לי חנס. ואותך אחי איעלך מה תעשה התארה לצברה עם כונה נערים משכילים וציהוד הכתבו לכם הפקרים המושכלים ההם ע"י מוכרי ספרים אשכנזים וכן יעשו פה כונה לצירי ימים. אכן ספרי לה"ק יקנו פה מידי הסוכנים אשר להם מקחר מדפיסי ווין ופראל.

הנני יודיך כל הימים ונמכרך הכותב וחוחם

פה לבוב יום ד' לחנוכה תקל"ד.

שלמה ליב כהן רסאפורט.

אמרן' כ"ט למען ציון הקורא פתיחת זה המכתב יקדחת מן ו' תשרי אעיד ואומר כי אחר שכתבתי לו שקהל קאנישא המוכר צמכתב הכ"ל לא רצו להחיל עד צום וכנר מנוכו רצ על כסא הרצנות ויהי כאשר הודעתיו לו. הצטורה לא טובה כתב אלו צעלנון זאת התשובה.

מכתבים

וחפזי רעתי לכן טובה השתיקה כעת עם כי יש אחי ת"ל כתבי הסכמות מדויגות גדולי חכמי ארזי ואלרות אחרות ולמועד אשימם לעיני היקרים אשר כלטרך להם וגם מאכזבי עיר קאנישא צעלמס תסתיר עוד את לרון צואי אליהם צקרוז איה"ה כי צכל הצטחותיך ירא אחי אס איכנו כנד כצודי לכסוע אליהם למען הצחן מהם אס ירלוני ואס אין ולכן קרוז לודאי כי אעשה לי איזה עסק ללכת לעדיעסט וצואי לקאנישא יהי' רק כאלס בהולך למסעיו דרך עיר גדולה לראותה ולראות צאכזבי הארץ ומדי עצרי שמה אולי נתדלה אחי והעדה להיותי נספח למשמרת כהונתם כה יעלתי צלצי ואקוה להשיב עמך עוד אגרת אחת צמשך צ' ירחים האלה שמה תודיעני כי עוד אין רועה לעדה הנכבדה קאנישא. ואס טובה עלתי זאת האחרונה וגם אס טוב לפני כי ישיגו אליה העיר אגרות אודותי מקלת חכמי אטילא כמו לולאטו ריביו והרצ מפאדונה וכדומה אחלי טוב לצל! אתה החילות להראות את ידיך את חסדך ואמונת רוחך הואל ועשה חסד עוד ואל תמנע ממני הדבר צמשך שני החדשים האלה להודיעני את כל הנעשה שמה ונוכחח. עתה אצא למעט עניני הלימוד הצאים צאגרתך היקרה:

א) ה'ר"י לרון לפני צרכת החדש חלילה שיהיה מאכזבי הש"ן והאל כתוב הוא כולו לפנינו מרצ (צרכות ט"ז צ') כמו שרמתי מכנר צתולרות הקליר (הערה 20) מלצר ההוספה הקטנה צראשה שתחדש עלינו את החדש הזה כו' שהוא צלי ספק מהסופר אשר הרעה לעלמו דאשונה להעמיד תפלת דצ של כל יום לצנת שמצרכין החדש וכן ההוספה צסופו צזכות תפלת דצים אולי לריך לומר תפלת דצ ור"ל צזכות המחצר הרלשון של תפלה זו שהוא דצ. ואין כלן שום רושס שיהיה מצעלי הקצלה ומכ"ס שאיכנו כלל מדרכי אנשי ש"ץ אשר ממנהבס צתפלותיהם שחדשו להוסוף עפ"י רוצ צסופן מלת וצ' שו ע"ך שעולה צמספר שצתי צצ' וצעל חמדת הימים הוא שחצר הרצה מהס להולאת ס"ת מהיכל ומלואים עוד צמחזורים לפנינו וא"כ להאריך:

ב) במאמר חזור חזור ואל תעריך לצלזור (כן ראיתי מוצא זה המאמר צחרוז ולא צלדור שאין החרוז עולה יפה) אין החילות להסתפק שיהיה כמלא צס"ס ואכה כמלא צתלמוד מאמר חרוזי וגם לא צלדור ולא צלזור מלה תלמודית והצלסס קקרא צמדדטים וחדרומים צלסמון ע' מוסף ערוך. וצלשון ערצו ופרסי צהשמטת המ"ס וצטין שמאלית צלשן יעוויין אצו מנזור על הסמים הבעתק מחדש מערצית לרומית ונדפסה צוויין. ולא אוכל להתאפק מהניע לפניך דצד יקר שכתצתי צערך מליס שלי צענין זה שעל השמות מדרכי צלשן צעזרא כצד הדרשו חז"ל לומר שהוא סס אחד ונקרא מדרכי כן צעצור שהיה צעל לשונות (מנחות כ"ה א') ושס אמרו דכיל ליטכא והרוחק נראה לעין ויש לנו דשות לסוד מצד חז"ל צפירושי הפקראות צדצד שאיכנו כובע להלכה ולכן כלאמר ג"כ ששני השמות האלו הם ממש אחד רק מטעם אחר. כי מדרכי מורכב צלי ספק מן מר ד"כ כמו כצד העירו דו"ל צעלמס מר דודר מתרגמיין מדרכי (מגלה י' צ') וקרוצים צדדיהם מאל (לא כגזיכיום שהמטיכו להולאת מדוך) ואפשר נקרא כן צעצור שמו הערוב ורצ פרסומו ושמעו הולך צכל המדיכות (אסתד ט' צ') וכודע הדמיון צמקרא הרצה סס טוב צלמן טוב אשר יתן ריחו למרחוק וכן צדצדי דו"ל לשון אפרסמון ע' סנהדרין ק"א א' וק"ט א' (ושס אמרו שגס אס סגד ונסתר צתצה מדיח למרחוק וזהו לדעתי פירוש המקרא לופניה לפן רוח ושמן יעינו יקרא (עשלי כ"ג, ט"ז). סוף המקרא הוא משל חדש כמו מי שמוסח יעינו צלמן טוב לא יוכל להצנא כי השמן יקרא ויכניוהו צקול גדול למרחוק

מכתבים

כן לא יוכל לנפון אשת מדנים וזהו ג"כ סגולת המוד הטוב כמ"ש פליכיום על המידום הערבי וביזיניום שדש מד כתב שהוא זלסס לצן והוא זלי ספק אפרסמון שנתלמוד ולכן לדעתי מר דרור שהוא חפשי תמיד דיתור ולא יוכל להסגר זסום תנה כי הוא זוקע כל מנעול וזס"ה (ה' ה' וי"ג) נקרא ג"כ מוד עוצר מלשון שכות צענן לך מעצור תפלה (דורדרינגדער אירוס) שמשחה הרעיה זו את ידיה (לפי המנהג כנ"ל וזמן ימינו יקרא) עד שנותן ריח גם ללחצה העומד מחוץ לבית המעול צעדו ועל כפות המנעול מוסב על נוטפות לא על עוצר שהוא סס התאר לומר כמו דרור וכמו שנקרא אח"כ (סס סס וי"ג) שפתתיו שזנסים נוטפות מוד עוצר ר"ל חן שפתיו יחיד כל לצ ואפשר עוד שצעלי משפחת מרדכי אהבו לתת להם שמות מצשמים מריחים הוא נקרא מרדכי ונת דודו הדסה ומה שנקרא זלסן ארמי אינ חדש כי לזלל הגלה עם הגולה וסס גם היהודים היו מרדכים זלסן ע' עזרא ודניאל. ומעתה קרוב תלך כי בלשן שהוא תמש לזון פרסי של זלסס הוא רק העתקת מרדכי מלמית לפרסית כפי ביזיניום שהמוד הוא זלסס לצן וד"ל שהיהודים והכשדים קראוהו מרדכי והפרסיים זלסן ויהיה מרדכי זלסן כמו הדסה ואסתר ופור הוא הגורל וכדומה וכל זה חדש והשוב אללי - יגידל ה' שמך הטוב כשמן הטוב וכמוד דרור כלזון יודרך ומנכדך החותם פה לצוז יוס ד' וי"ג אלול ז"ב לפ"ק.

שלמה ליב בהן רמפאפורע

ואעייך עוד הפעם ונקשתי כפולה ומכופלת כי תשיצני עד מהרה דבר ותודיעני את כל הנשאל ממך למעלה וגם מתי וכמה ימים תהי' צוון.

(1) מכתב מהרב החכם שד"ל זצ"ל שכתב אלי בהיותי בפארמא

לכבוד ידידי המשכיל והנבון הדורש וחוקר בקדמוניות ישרון ומוציא לאור תעלומות זה דודי וזה רעי ההולך בדרכי מישרים, וירא את ה' מרבים, חלא הוא החכם היקר מהר"ר שלמה זלמן ן' כוכב מיב שטערן גי' שלום עד העולם.

אברך את ה' אשר יענך להרחיק נדוד וללכת עד פארמא, לצדוק אורג הספרים אשר סס, כי צזה נתגלו לפניך כמה וכמה שזשס שכתב המפורסם דע ראססי צרטימת ספריו, ואחריו נפתו שלמים וכן דצים מחכמי דורנו ילליה ה' יגיעך ופעל כפיך ירלה, ויזכה אותך להפיץ אור זיטדאל ויסיס חלקך צין מלדיקי הרצים המאירים ככוכבים לעולם ועד.

והנני מודה לך בכל לצני אשר יגעת וצדקת צפרחון כ"י יפה ומפואר אשר הולאת ממחשבים, חלופי נסחאות צמחצרת הדקדוק לר"ש צנידורל, ושמה לצי ויגל כדודי דלחותי כי רוב ההנהגות שעשיתי צה מסצרת, מכוונות עם הנמלא כתוב צקוצן שהוא, ועדיין יש לי צה קלת תקונים שלא נמלאו צכ"י כגון צצית 59 וצצית 68 כתוב גם סס "שתיים עשרה" והמלות האלה אינ להן הצנה, עד כי ידירכו החכם דוקעס הולרך להעיר על צית 59 כי תכלן

(1) עצם הנכתב (אריגאל) מונה כמה בעקי ספרי החכם שחז"ה כ"ו.

מכתבים

ולמטה יש *einige sehr dunkle unverständliche Stellen* ואני נראה לי צדור כי כמו שאומרים "שתיים עשרה להודאת שתיים ועשר" כן במשורר התיר לעלות לומר "שתיים עשרים" להודאת "שתיים ועשרים" וכשאלו הסופרים ועללו שתיים עשרים מליה צלתי נוהגת וצלתי נמלאת שזום מקום, כתצו במקומה "שתיים עשרה", והשחיתו הכוונה.

ואבא לפירוט איוב לר' יוסף קרא אשר מלאת צפארמא ואמרת כי מלאת שנוכרו צו חכמים אחרים מלכד אותם שהזכרתי בכ"ח ז' עמוד ס' כגון על פסוק הנה כדוי לחמי מלאת: "כך שמע ר' דוד משלם הרופא" דע כי לשון זה איננו בכ"י שלי; וכן צפסוק מדוע משדי בכ"י שלי כתוצו: הענין הזה מחדר מנחם ציר' חלבו זל"ל, ומלת "היה", ומלת "דודי ר" חסרות. אבל מה שמלאת צפסוק רטפט צשרו מנוער מדברי ר' קלונימוס זל"ל, הוא נמלא גם בכ"י שלי, גם מה שמלאת שמוכיר את רס"ב על פסוק כמלך עתיד לכידורי, הוא ג"כ בכ"י שלי.

פירוש המחזור אשר הולאת ממחשכים ומלאת צו פירושים רבים מר"י קרא, הוא חדוש גדול ויקר מאד, כי חפשתי צפספרו של ידינו החכם לונן (אשר כל רז לא אניס ליה) ולא מלאתי זכר ורמו מפירושי ר"י קרא על המחזור, וכן המעשה אשר מלאת מר' שמעון הגדול אשר צנו נעשה אפיפוד (1) הוא חדוש גדול, ושאלתי את פי יודי מורה ר' רמ"ג כ"י ואמר לי לא שמעתי צלתי היום, רק צס' חדש פיפיות כ"י יש לי מעשה מהרש"א ז"ל שנעשה צנו אפיפוד, ואולי מן ר' שמעון צד ינחק עשו האחרונים רש"א.

ולענין תקיעתא דרבי אליעזר שמלאת צפירושי ר"י קרא, וז"ל "אתיא כההיא לתניא צתקיעתא דרבי אליעזר ראשון כינס עפרו סניה דקמו" שמע כל את אשר לכני אומר, ידוע כי הקדמונים היו על הרוב מציאים המקראות והמאמרים כפי מה שהיו צכרונם מצלי פכאי לצקס הפסוק או המאמר במקומו. כי לא היו להם לוחות וספרי לוחות הנמלאי צדינו אשר על כן לפעמים ניטחטען שלהם הם מוטעים, הלא כצד צאגדתי (2) מיום ו' כסלו תר"ה הראתיך כי רש"ס (דברים ל"ב י') הציא: "לכו מלאכיך סביב יחנה" כאלו הוא פסוק, ואינו אלא צקרוצות לשחרית יום צ' דר"ה, ורצנו יעקב צן הראש (יורה דעה סימן רמ"ז) כתצו: "שנאמר שועת עניים אתה תשמע" ואינו אלא לשון הנמלא צנשמת כל חי לפי נסח הספרדים, ורד"ק צס' השדשים סמך גם הוא לפעמים על זכרונו והציא תשעה מקראות צחילוף ממנה שהם, והם נמלאים צשדשים כ"י וצדפוסים ראשונים והאחרונים השמיטום עי' צאגדתי הנ"ל כי שם הארכתי.

והנה ככה צנידון שלנו אחשוב כי ר"י קרא היה צזכרונו מאמר (ויקרא רבא פרש' כ"ט) "תני צסם ר' אליעזר צכ"ה צאלול כצדא העולם ואתיא דרצ כההיא דתני ר' אליעזר דתיבין צתקיעתא דרצ ז' היום תחלת מעשיך וכו' נמלאת אתה אומר וכו' צשלישית כנס עפרו צד' בצלו צה' דקמו וכו' " וכו' ור"י קרא לא היה לו פכאי לצקס המאמר וסמך על זכרונו וצלל הדברים.

(1) אחר ימים ומלתי זה המעשה צס' מעשה נכיס דק"ק וירימיא גם הסופר שודע מחירו צשמו ועיי' מ"ש החכם שחז"ה כ"י. צמחרת ישרון כרך VI, (5628) דף 124 — 121.

(2) צדפסם צאולר כמחר חלק צ' (דף 42 — 33).

מכתבים

ואמנם מה שאמרת "כי מה שנמלא צידושלמי בתקיעתה דרז ועל המדינות
זו יאמר, וכולם רונים מזה להחזיק כי דרז כתז זאת התפלה, הוא
טעות, רק זאת התפלה נתיסדה על פי המדרש שכתז או שדרש דרז על יום
ו"ה" נראה לי לזקת דרז דרין בסתירת דרזי החכמים רפאפארט (קליד עמוד 117)
ולונן (נחטטעסדיענסטויבע פארטרעגע 373) המיחסים תפלת מוסף ר"ה לרז,
והאמת אחר כי תקיעתה אינה התפלה אלא מדרש שדרש דרז.

אבל לשון המדרש (ויקרא רזא פרשה כ"ט) שהצאתי למעלה מציאחי לחשוב כי
"נמלאת אהה אומר" וכו' הוא הוא לשונו של דרז צמדרשו, ועליו אמר
דתינן בתקיעתה דרז, אבל זה היום תחלת מעשיך ושאר לשון התפלה איננו
לשון של דרז, אבל הוא צמדרשו הביא לשון התפלה שהיה קדמון וידוע לכלי,
ועליו סמך דרשטו. זה מה שנראה לי לעת עתה, והדברים לריכים עיון וחיפוש
הרבה, ושי"ר ולונן ואני ואתה, כלנו מעשיתים ועבדים לעבוד את
עבודת הקדש, להוליא האמת לאורה, צדו חפוש וחקירה.

אתה עתה צדוק ה', אהה שלום, וכל אשר לך שלום וינליח ה' דרכך וישיך
אל ציתך לשלום ואנז אורחך תשוב אלי ויום או יומים או יותר תעמוד
אלני ונסתעשע יחד דרזי קדמוניות וכו' ישמחך צימי הפורים הצע"ל כנפשך
וכנפש החותם

פה פאדובה היום ט' אדר תר"ז ידיך

1 שד"ל

1) נולד ביום ראשון לחודש חלו"ה תק"ם לפ"ק (22. August 1800) ונפטר לראובן כל חמי
ישראל ליל כל כר"י תרכ"ז לפ"ק (30. Sept.) ונקבר ביום ב' י"ב תשרי (2. Okt. 1865)
והיה אחיו ברכה לדרווח וזכרו לא יסוף מביית ישראל יע"ש.

כתוב זאת זכרון בספר

שעוד שנים שוים בקומתם ובצביונם צעירים ורכים בשנים וגדולים
וישישים בחכמות עמדו לימיני אחד הוא פלוני אלמוני אשר
איננו רוצה בפרסום שמו ורצונו של אדם כבודו והנני נותן לו את
בריתי שלום. והשני הוא אחד המיוחד בחכמי הנוצרים המלומד
בלשון עברי ובקי בשאר לשונות מזרחיות מורה בבית עקד פה ווין
ה"ה האברך האוהב והנאהב מכל יודעי מדע ה"ה

Dr. Friedrich Müller, Professor der vergleichenden Sprachwissenschaften
an der Wiener Universität, wirkliches Mitglied der kais. Akademie der
Wissenschaften.

זכרה להם אלהים לטובה ויזכו לרב ימים.

Den

M a n e n

seiner

seligen Tochter

A n n a S t e r n

(gestorben am 14. August 1866)

weiht

dieses sein Werk

der trauernde
Vater.

ציון לנפש חית

בתי נחמה נחלה זיל

הבכירה נערה חכמה למורה היטב כשרה ותמימה

אשר ילדה לי אשתי דבורה תי' (בקהל פוכאף במחוז טרענשין באונגארן המדינה) ביום ג' ל"ג בעומר שנת ת"ר לפ"ק והוכאבה פה וזין בתחלואים נאמנים והיתה אסורה שלש שנים שלמות בתחלואי רגל על ערש דוי (קריע געלענק וואסערזוט) ותנוע ותמת על פני ביום ג' אחר הצות ג' אלול ונאספה (ונקברה) ביום ה' שלאחריו ה' בו.

בשנת לפ"ק זכרת תקות חייה

בנעוריה בבית אביה בת ששה ועשרים שנה לימי חייה

ולמזכרת נצח

למען לא ימחה שמה בישראל הקקתי על מצבת
קבורתה ומארץ תתן קולה:

נחמו נחמו אבותי היקרים והתמימים
על נוער ימי על תדמעו עינים
חיי חליפות המרתי בחיי נעימים
ומה יתרון אם יחיה אלף פעמים
לאחי ולאחותי תבענה שפתותיכם
מהר מהרתי אל אבי שבשמים
הנני שלח שלחתי להורות לפניכם
ולראות כשוב בארץ החיים.

* לא להראות מלאכתי בשירים ומרחים הגמתי הנה הדברים האלה כי נפשי יודעת מאלו כי אין לאל ידי במלאכה זאת רק למען יזכר שם בני הכבודה על קבר הנשאים והגדולים האלה ושמה יהיה חוקו צעק ברזל ועופרת לרוב אחרון וכפשה תהיה לרורה בלרור האלילים האלה והקורא אל יחשוב לי זאת בגאווה או בסקבלות (לא עליכסו) הלא ידעתם את נפש היולדים כי ימות אחד מפני בעט ומיולאי חלליהם על פניהם כו"ש העשורר ושולם דאמירה "מה נאמן אבל ומה עז חרי עפרות ילדים יולדים נשקף ופי' שעשועים עורנו ככ"י וכי יוכלו לעשות דבר ונה להקים ולהעמיד זכרונם עלי עפר יולאו נוחס ולרי למכאזנס.

הקדמה

הספר היקר הזה יקרא שמו בישראל מהיום והלאה "ספר תשובות תלמידי מנחם ותלמיד דונש" אשר לא נודע במחנה העברים עד היום העולה בנורלי להצילו מאבדן נצח ונפל חבלי כנעמים להעריכו על שלחן החכמים במטעמים כאשר אהבו בהערות וכבאור סגנון לשונו ולהרבות מספרו על ידי הדפוס להמציאו בנקל ליד כל הדורש אחריו הוא אחר הספרים הקדמונים והנושנים אשר נתחברו מיד אחר פטירת רבנו סעדיה גאון זמן מה קודם ר' שרירה ורבנו האי בנו ועבר עליו מהלך זמן רב מיום חבורו עד היום הזה קרוב לאלף שנים. שמות מוריהם מנחם ודונש שני גדולי הדור בימים ההם נודעו למדי בבתי מדרשות במקהלות ישראל מן העוסקים בהלכות והיושבים על מדין (א) עד דרדקי דבי רב בבתי אולפנא והיו מדורו של רס"ג והצעיר הוא דונש הי' מתלמידי משופעי דבריו ולקח תורה מפיו. ואלה שמות גדולי ישראל בתהלוכות הלשון ונוטרי כרם שפת קדש אינון ערבאין ואחראין על אמתת דברי תלמידיהם ותועלתם להרים קרן לשון עברי ודרכי נתיבותיה ובאשר כי חביבים עלי דבריהם אספר באזני הקורא גלגולי סבות זה הספר איך ואנה בא לידי ואיה היה שמור לבעליו עד היום ההוא:

ביום אורה ושמחה ביום הפור בשנת תקצ"פ בא לידי ספר רשימת חכמי ישראל וחבוריהם להחכם הנוצרי י' ב' דיררוסו (3) מצאתי כתוב בערך

(א) רש"י גם בפרשו על התלמוד מזכיר איזה פעמים את מנחם ודונש עין לקמן בחולדות מנחם ותמלא הדבר באריכות.

(ב) חכמי ישראל יזכרו תמיד את החכם הזה לכרעה והשוקדים על הלמודים צקדמוניות ישרון יכזרו את שמותו (Manen) על אשר ערה ויגע לחסוף ספרי חכמי ישראל עודם בכתובים וגם דפוסים קדמונים וישנים והניהם בגנזי ספריא אשר בעיר פרנא (עי' לקמן דף X הערה *) למשמרת עולם והגילם מאבדן כלל ונוסף לזה חזר הרבה ספרים לתועלת דורשי קורות ישראל וצמקן נוסחאות בתי"ך עשה נפלאות ועם כי לפעמים כונתו איננה רלויה — אך מעשיו היו רלוים ורלוים לזכרה ולין עליו חסריות ואינו כידן על כונתו כי על זכרה גדל מעשרותו.

ואני בהיותי בפארמא בשנת תר"ו בר"ח נאיועמזכער הלכתי לזקרו על קברו והעמקתי לי מה שכתב בשנת 1827 בחיים חייתו בהיותו בן פ"ה שנים לחקוק על אבן שיש לבן והכינו להעמידו מראשיתו אחר מותו ולעתיק פה פתאן הולכה לחזרת עולם כי גם הוא היה נרמא שילאו תשובות

*

Hakdama zu Tal. Men.

II

לאברט כי ראה אצל ר"מב פואה (א) בעיר ריגניו בכ"י ת' תלמידי פנחם ותשובות תלמידי רונש אלה (ע"י לקמן דף XVI דברי הרב חיד"א) הדברים העלך שרמון בלבי ומהיום ההוא והלאה גדלה תשוקתי עזה כמות לראות דברי תלמידים האלה ולא נסגר יום אחד אשר לא זכרתי אותם ונצטערתי על

אלה לאור עולם להנות בהן השוקים על דלתי החלונות לשון עברי והוא היה הראשון אשר השיב בקרבי רוח התשוקה לחפש אחריהן כאשר כתבתי לעיל ח"ל:

Joh. Bernardus De Rossi* Petri Ubertini F. Subalpinus* Castrinovi Canapitii natus* A. 1742.* S. T. D.* In Parmae Acad. linguar. or. Profes.* Ac. theol. facult. Praeses* Aequae. ord. Constant. D. Georgii* Post diuturnos labores* In literarum studio impensus* Hanc sibi suisque domum quiaetis aeternae* vivens posuit a. 1827* aetatis suae 85.

Vir doctrina ac beneficentia eximius* Vitae annor. 88. M. 4. D. 26. Placidissime in Deo clusit 10. K. Apr.* a. 1831.

א) ע"י לקמן (דף X) יינתי מעט מתואר האיש הזה ומעסקו ופה אופיך מיוחסו ותכונתו המוסרי כהנה והנהגה. משפחת פואה קיומה בזמן בקהל ריגניו מפוארה מאד ומיוחסת בדרכים בניגודים ודרייטס והרב האריי כנוהר"ר יצחק פואה היה מרבני ריגניו הקדמונים והגאון מוה"ש שמואל יהודה בנו של מהר"ם מפארובה העיר עליו בהספרו (דרוש ה' בספר דרשותיו) שהיה שלם בחכמות בחקירות ובמדות תרומיות וביטוח היה פתוח לרוחה ולא נמאץ איש רשום בחורה וגדולה במקום אחד כמוהו והיה לו בנים רבנים כנוהר"ר חזקיה פואה וכנוהר"ר יחיאל פואה ותוהנו היה האריי הנודע בישראל בשם הרמ"ע מפאנו. גם הגאון מהר"י מוסקאטו האריי שבבחו בהספרו בספרו פולות יהודה דרוש ל"ה (וע"י תולדות גדולי ישראל). סעיף מילין הגדול הזה ה"ה הנדיב והקלן כמ"ה עוביה בכמ"ה אליעזר פואה היול זהב והקים בית דפוס מפואר בצוחיות מהודרים החם ממשלת הדוכס גומאנו בעיר סביביע ויעוד היום מחפשים אחר ספרים הנדפסים שמה ומהר רב יתנו בחמירם ואחר זמן מלאנו מדפיסים ממשפחה זו בניגליאה ובקוסטנטינא והיה להם אוח וסיון חופם על ספרים (כידוע להבקיאים בקורות חיי המדפיסים הקדמונים ובה"י לבתי הדפוס שהיה לכל מדפיס סיון מיוחד עם מאמר מוסרי קצר) מילן חמר עם ליור מנג דוד ושני אריות אוחזין אוחו ולמעלה על ראש הממר צדיק ועל לו ימין כתמר ועל לו שמאל יפוח ולמעלה דגל לאותות בית אב חמדפים. גם ר' משה בנימין פואה רידן ה"י מנדיי ומנדיי עיר ריגניו והרב חיד"א ומכנה תמיד כשמכירו ושם הגדולים א' דף 16 ב' דף י"ד) אהובנו הנביר המדומם אשר והעסקר סקיור משה בנימין פואה המכנהו אליו אשר מונח בצמחחתי בעלם יד קדשו ממש (חויטאגראן) והעמקתיו בתולדות הרב המאירי (דף XII ויוען 1854) עיין עליו. והנני ר' בנימין רידן דיחוס עלמו היה מוכר בנימוסי אורייתא והלכותיה ובין המורניים וחכמי עיר ריגניו נחשב והוא חבר דרוקו לשון עברי מונח כעת בכ"י בעקר פארמא בין אלה הקו"א קובלים אשר באו שמה ע"י השמירלות ומלויין שם ברשימה שלי (ס"י פ"א) גם חקע עלמו בלימוד ועסק הקבלה כנהוג בזמן ההוא בקבלות איטליא והעיר ריגניו היה מקום מושב (וכעת מקום מנוחה) הרב המקובל מוה"י בנימין הכהן ז"ל ומלאחי הרבה ספרי הקבלה וביחוד מספרי רמ"ע מפאנו ז"ל בין הקובלים ה"ל שהעמיק בעלם ידו לעסוק בהם כי כל כך היו חביבים עליו כל זה המלא מלויין ברשימה הנזכרה וע"י בספר בית הבחירה על נדרים חזיר

III

העדרם כי חשבתי מי ילך לנו אל ריניו ויביאם אלינו איה פֹּאֵה ואיה ספריו נפזרים בארבע רוחות העולם כה ישבתי משומם ושפתי דוכבות חבל על ראבדין ולא משתבחין.

ו'ה' בשנת תר"ה כאשר היו רגלי פוערות ללכת אל איטליא ועברתי דרך עיר טריעסט נתאכסנתי בבית הח' הנודע מו"ה אורי סרוואל זצ"ל א"ה והשתעשע אתי ארוכות וקצרות והראה לי את כל בית נכאותו אוצר ספריו וכ"י היקרים ונדברנו יחד מענינים שונים שמעתי מפיו בדרך אנב כי הוא הי' מאוהבי די רוסי והנניר פֹּאֵה וממכיריהם פנים אל פנים ושאלתי את פיו על תכונותיהם ותהלכותיהם המוסרי ואיה ננוזים ספרי ר"ב פֹּאֵה וספר לי כדברים האלה:

הנגיד רמב"פ זצ"ל הלך עירי בלי זרע קיימא רק בן חורנו מאשתו השנייה ירש אותו כי לקחו לו לבן וקרא שמו עליו ז' וירד ליורנו להשתקע שמה והוא אחד מעשירי העיר מנדולי הסוחרים ואינו חבר הכי להתעסק בספרים וכ"י ומי יודע מה נעשה באוצר ההוא כן ספר לי הנזכר ושמרתי הדברים האלה עד תבא העת דודים ללך שמה. ומשם הלכתי דרך עיר פאדובה

וסוטה דפסן ליורנו כסופו מנאל כחוב בלשון איטלקי ונגדלות הארון הזה ומשפחי תלמידי וסמליותו לאסוף ספרים וכ"י ולהטות בהם ת"ח ומגריבתו לסמוך עניים ולוודי תורה נודע למדי. והיה לו אור גדול ומספרים יקרים דפוסים קדמונים וכ"י יענים ואנכי ראיתי הרשימה גנית גמי קפריז אלל החכם סרוואל והחילותי להעתיקה עבורי ולא בחתי רק עד אחר אות צ' ולאחשוב כי היא מנאלת כעת בעקר בית מדרש הרבנים בקהל צרעקלויא וע"י בקמוך.

א) החכם הזה חומר מנזע מיוחס בישראל צמקליות איטאליא והיה ממשפחת הרב הגאון כמחור"ד ליב סרוואל מרבני ווינליאה וטרע למדי בפחד ילחק וכפטר משפחת מלחמות ורשום שמו על הרבה הסכמות ופקקים והוא מולד עלמנו היה חכם ושכל צמדיעות ובמדות תרומיות ויחד כבודו בין גידי קהל צרעקטו והיה פקיד על משמרת בתי חינוך כערי בני ישראל בק"ק הג"ל ונער בכל מאלרו ובפשו את הסגלים אשר התנו לתקנת בתי החינוך מאלו הקימו אותם כידוע ממסר דברי שלום ואמת לרבה"ו למען יעמדו ימים רבים וחכם עמנו שד"ל ז"ל אשר בו ישראל יתפאר היה אחד מהתלמידיו ושניהם ראויים לשבח הוא כי היה מורו והוא כי היה תלמידו והי"ל זהב הרבה לאסוף ספרים יקרים קדמונים ויענים וגם כ"י יקרים ובלתי מנאלים והאלור ההוא מונח כעת קנין עולם בגימי ספריא בדית מדרש הרבנים בצרעקלויא הנייה.

ב) ז"ה האיש פֹּאֵה בן חורנו היה בשנת 1830 בין מקהלות המחוקקונים אשר קמו נגד ממשלת הרוסקיא מורינא ולאחר גברה הממשלה ברח לעמוד על נפשו אל ארץ לרפת והניח עצמו ביד מלחמיו ומכיריו כאלונים עליו אך את אולר ספריו וכהנה ונסר ביד שומרי משמרת בית המדרש והם עשו בו כרונס קלמס נחמו בתחנה לעובדי אורח שלומי דרחמנא שיחפלו עליו שילא לחרום וקלמס נלמדו מנלי שמירה מעולה והיו הפקר ולא נשאר מכל האולר היקר והוא רק אלה כאשר זכרתי לעיל וקראתיים בשם צרעקטו והיו מונחם בעקר די רוסיאני אשר בפאראא:

IV

אל פארמא מחו חפצי כעת ההיא אך לא נחתי ולא שקטתי שמה ועוד קודם חנכה שנת תר"ו פזרתי רגלי ללכת ליורנו לבקש את שאהבה נפשי והיה קשה עלי השלמול כי היה עת נשמים שלנים וקור נורא על נבי הרי אפיניני אך תשוקתי נוכרת עלי וסבלתי טורח הדרך בנחת ושכחתי כל התלאות:

ויהי כבואי ליורנו מיד שאלתי על אודות האיש ההוא ואוצר ספריו ומתשובת אלה הנשאלים הבנתי כי יותר מרוב מנין וכנין נאבדו ונתפזרו אנה ואנה ורק מתי מספר נשארו והמה טמונים באהל על הנג בקרן זווית למאכולת עש וסס וכסו פניהם אבק ועפר והיונים קננו שמה ורובצים עליהם והאיש קשה מאד ועסוק וטרוד בהרצת כספו ומסחרו ולא נוכל לבא אליו בעסק הכ"י ולדבר אתו בנין ממכרם. והנה כעת הלכתי ברחובות לראות תפארת העיר והחוף והנמל סביב לה פנשתי את הישיש הנכבד והשלם מוה' מרדכי ביסליכעס זצ"ל א) ושמח לקראתי וספרתי לו מה שהביאני הלום והוא הי' איש היודע להלוך את הסוחרים ובקי בתהלוכותיהם ותחבולותיהם והזהרתיו שישתדל שינחנו לראות הכ"י לרעת מה נשאר מהם ואם ראויים לעבור עליהם הזמן ולהתינע עבורם וכן עשה והשננו מבוקשנו. ויהי כאשר ראיתי הקבץ הנדול אשר בו כתובים אלה התשובות וגם ששה כרכים גדולים פסקי הרב המאירי לא שמתי עוד עיני על השאר וקנינו את כל הנשאר עוד ליתר הפלטה בכסף מלא במחיר ומוחר אשר הרבה עליהם ומכרנו אותם עם עוד איזה כ"י אשר קנינו מפה ומפה ועלה מספרם לקי"א קובצים אל אוצר ספרי פארמא ושם מונחים כעת מצורף לאסיפת די"רוסו ז).

גם אנכי שבתי עמהם ושם ישבתי זמן רב והעתקתי מהקובץ הנזכר אלה התשובות אשר אנכי נותן היום משוכלל ומהודר בדפוס לתועלת דורשי לשון עברי ואלה התלאות אשר מצאתני עדי השנתי אותן להצילן מאבדן עולם להביאן אל המנוחה ונחלה למשמרת עולם שמח לבי ויגל כבודי ואתימר כי נפלו כנורלי להיות נואלן:

א) הוא המשכיל והמשפדל להיות עזר רב להסלכות חכמות ישראל והגויא לאור ספרים יקרים וככנדים. פרקי משה לרנ"ס. ישועות נשיחו להרב ר"י אברנבל. ננחת קנאות לרי משה בר אבא מארי הירחי. יקוי המיס לר"ש בן סבון. מורה הנעדר לרש"ע פאלקיריא. שפת ימר לראש"ע. רמבין על שנת והלכות נדרים יהי זכרו לעד כי הלך עריי ואלה תולדותיו.

ב) עי' לקמן (במאמר הגיונות הקבץ) דף X בהערה ובתולדות המאירי בראש קשר בית הבחירה דף VI.

ועתה החוב עלי מוטל להודיע בפומבי מנלנולי הרפסתן והיאך יצאו לאור
 עולם ומי האיש אשר הבין את יקרתן וברוחב לבבו היה לי עוזר
 וסומך להפיק תשוקת החכמים להפיצם בישראל לתועלת חוקרי שפת עבר
 ומה שמו למען יוחק בעט ברזל ועופרת לכבוד ולתהלה למנחת זכרון לדור
 אחרון א) ומצאתי נכון לפני לקרא עליו הפסוק "נוצר תאנה יאכל פריה"
 ולהכתירו במליצת חכז"ל:

„נאה הכתר למי שהלמתו“ (3)

כי עד כה שפחתי ורביתי אותם אך לתת להם מהלך בין תהלוכות המדעות
 להפרותם ולפורם ע"י הדפוס לא היה לאל ידי כי משה. ויהי כאשר
 שמע האברך החכם השלם נוצר תורה ושומר אמונה כליל בהדרו במעלות
 ומדות תוריות וחכמיות נגיד מנעמים הרב המפואר מוה"ר משה
 נידע מאן נ" הדרשן ואב"ד פה ווינא ג) את שמעם וירא את הנערים
 כי טובים המה לתועלת חקירת לשוננו הקדושה ויאמר מילדי העברים
 המה ויחמול עליהם וינזור אומר לאסורים צאו ולאשר בחשך הנלו ויחזק
 בידי ואזרני חיל ולא לכד כי היה לי לישועה ברוחב חכמתו ובידיעותיו
 הרבות לכאר בהם דברים תמוהים וקשי ההבנה אף גם התעשת לי
 בהשתדלותו אצל יחידו סגולה נדיבי ק"ק יצ"ו לכלכל ההוצאות הדפוס
 לכן תשוקתי ומאויי החכמים כי ישתמשו בדבריהם לתכלית תהלוכות
 הלשון וקודותיה וירחש לכם דבר טוב בכרכות והודאות על פועל ידי
 והשתדלותי על ראש המשיביר תחולנה כי לו יאה ולו הלמתו הכתר ואין
 המצוה נקראת אלא על מי שנומרה.

לעולם יהיה האדם מודה על הטובה וממכירי נמול ואל יאחר להקריב
 את קרבנו זבח תודה וביתר שאת ננדה נא לכל עמו ישלם

א) כפי הכונת האיש הזה וענות רוחו כפשי יודעת מאד לבי ידע מפרקוס זה הניח אחתי לעשות כן
 אך שלא להיות כפוי טובה כיני לכין עלמי אללני רוחי ורגשתי מודתי להודיע הדבר ועבור עלי מה.

ב) כעין מליצה זו מאלמו חרז כשירי המשורר האשכנזי. Dem Verdienste seine Kronen.

ג) הוא אחר משני הדרשנים המפורסמים האנוסים להשמייע בלשון מודבת דברי אליהם מייס פה וזין
 ובאשר פי שנים ברוחו כי ילא חלון כולחממה של תורה מציית מדרש הרבנים אשר בקהל דרעסלויא
 לכן נמנו ונגמרו פרנסי הקהלה אחר פטירת ההמה"ג מוה"א. הורוין זלטה"ה שהוא יונלל ומקומו
 ליטב גם על כסא הרבנות יורה יודין יודין ויסוחר נלוה לתואר הדרשן בשם הרב ואלכ בית דין

IV

נמולו למען הולכי נכוחה יקנאו בהשרים בלבותם ויעשו כמוהם. לכן בל אכחד תחת לשוני ואודיע פה ברכים ואברך בקול גדול את הראשים מנהיגי קהל ווינא יע"א ובפרט הננידים יקרי רוח נוצרי חכמה תושיה ומזימה העומדים על צבאם שומרי משמרת בית אולפנא אשר חנוני ברשיונם בטוב לכם לתועלת החכמה והמדע להשתמש בהספרים אשר אצרו ואספו כננא דספריא דבי אולפנא (טולו בבליזטהעק דער זיילןטיסטן קולטוס געוויינדע) ובל אשר שאלתי לא נאצל ממני כל זמן עסקי בחבור זה. אלה המה ממצידיקי הרבים וכבר שבחום הז"ל ואמרו "איזהו העושה צדקה ככל עת הכותב ספרים ומשאלם לאחרים" (ה) ייטב השם לטובים ולישרים בלבותם ויהי שמם מבורך מעתה ועד עולם אשריך קהל ווינא אשר כן ישראל יתפאר ומי יתן וכל קהלות יעקב ילכו בעקבותיך ויקימו להם ננוי ספריא לתועלת דורשי תורה וחכמה.

והי'ה ביום מחר כי ישאל הבן חכם מדוע אותות ההסכמה לא ראינו הלא זה נגד ההרנל והנהוג משנים קדמוניות וידינוני לכף חובה ויחשדני לנדל דעה כי נקל בעיני כבוד חכמי הדור. הנה אשיב לו בנחת הנני בני יפה שאלת אך טעמים רבים ונכונים הסבר את לבי מהנהוג הקדמון והניאו אותי לבקש רשותם — כבוד הרבנים והיושבים על מדין בכל מקומות מושבותם בצירוף כל חכמי הדור והשוקדים על הלימודים קטמן כנדול יקר בעיני מאד וארכין ראשי נגדם ובכבודם אתמר — ואזכיר הנה מן הטעמים הנזכרים רק שנים ובטוח אני באלה ותענה ותאמר כי האמת אתי. א) בעתים הללו כדור הזה כרווא קרא בחיל מטעם הממשלה דרור לכל יושבי הארץ כאורח כנר חקה אחת להם ונתן החופש לכל לב מבין ויודע מדע להשמיע בראש כל חוצות במרום קרת את אשר שמון בחבו ואף גם להפרותם ולפורם בכל קצוי תבל ע"י מלאכת הדפוס כי הפקידים (3) אשר שמרו מלפנים את דרך עץ הדעת בחרב ספיות בידם תמו נכרתו הם וכל המונם טבעו בארץ חומות מסביבין בתי הדפוס אכרו ושברו בריחיה ופתוחים ועומדם לכל עובר וש.ב. הנה לחרות כזאת ההסכמה ההיא ההתנגדות וההפך וחירוף ונידוף וכן לא יעשה כי טעם ההסכמה בעצם וראשונה טעם בקורת וחקירה (לענאור) — כי קודם שהנהיג האפיפיור לעאן העשירי החקירה לספרים

(א) ובעמים הללו הקונה והקונן ספרים.

(ב) ירדי' הסורני החרון הנפלא כנקודת הנדעוה ונו"ה נאיר פרי ערעאן ניי העירני כי מלא רוח נקרא שהיתה מלפנים בישראל נשנרת נקודת (לענאור) על כל מנכנא וכוונת ספרים אל העם ואלה השומרים נקראים פקידים (ירמיה כ"ט. כ"ה כ"ו כ"ז) "להיות פקידים בית ה' לכל אים משוגע ומחנא" "למה לא גערת זירמיהו" ובעוה אני כי השוקדים על דלמי קירות ישראל ותעודות קדמוניות יצרכוני על ההודעה זו ויניעו ראשיהם לפרקונה כי האמת ער לעלמה.

VII

הנדפסים א) לא מצאנו הסכמה על ספרי ישראל — ובעיר וויניציא היה ועד גדול ממנהיגי המדינה ומנדולי רבנים וב"צ להשניח בעין פקוחה על כל הנדפס שמה ובלתי הרמנותא דלהון לא הורשה לשום אדם להדפיס דבר מה כאשר מצאנו חתימת הועד ההוא בהספרים הנדפסים בעיר ההיא והיה החוב להדפיס הרשות ההיא בראש הספר (3) לכן אנכי החלתי להיות הראשון לבטל מנהג ההסכמה. (ב) מעולם לא העיר המסכים על דבר שלא מצא חן בעיניו כי תמיד כלו אומר כבוד א"כ כל התוארים אשר בהם מתארים המסכימים את המחברים אינם אמתיים מצד עצמם ורק לפנים וכזה אין נפשי נוחה ואין לי בהם חפץ. אבל להתנצלות לכבוד הקוראים אם ראוי והגון אני ויש בי המרה גדושה והכשרה להוציא לאור הספר הזה וביכלתי לבארו כיד ה' הטובה עלי העתקתי בראש החיבור שני מכתבים אשר הריצו אלי בשנים שעברו שני גדולי הדור אשר בהם ישראל יתפאר ומאלה יבין הקורא כי הייתי נחשב בעיניהם באשר השתעשעו אתי בנעימת עטם — ואף שאינם מענין זה החבור — אקוה כי הקוראים ימצאו בהם נחת כי מלאים מדברי מדע וראוים להנות בהם השוקדים על הלימודים.

לספור ולמנות על האצבעות מה שעשיתי וחרשתי והוספתי להבנת דברי התלמידים האלה כאשר כתובים בלשון כבוד וזר בעיני הדור הזה ד"מ כי ציינתי הפסוקים איה מקומם בתנ"ך והוספתי יתר באור להבנת דבריהם

א) חרם הראשון לספרי ישראל לכל יזיד איש להשיג גבול המדפיס מן האפיפיור לטען העשירי דפס בעקראת גזירות אשר ילאו ראשונה לאור דפוס דניאל צוויגליני צוויגליא דסוף דה"י ובאשר כי לא דפסה בכלם כי ישנו דוגמאות שמסרה וגם מלך יקרוס הנקראות ה"ל לכן אעתיק אוסו הנה וז"ל:

Ne quis hosce libros cum targum vel absque targum, bibliaque expositores hebraeos; ad decennium A. M. D. XV. imprimat, vel imprimendos curet, Leo X. Pont. Max. sub excommunicationis, et in terris Sanctae. Roma. Ecclesiae librorum quoque amissionis poena cavit.

והנה זה היה בשנת רע"ה ובשנת רע"ח נגמרו הנקראות ה"ל ומיד אחר עבור שנה שלמה בשנת רע"ט הלכו רבני רומא בעקבות האפיפיור וכחכו הסכמה וחרס (חה לדעתו הראשונה מן הרבנים) על ספר הנחור אשר דפס שמה פעם ראשונה (דפוס זה יקר מאוד בעמליאות) ואלה התחומים: "ככתב ונתחם יום ו' ה' חשירי רע"ט נחם העורוד הנשלל אשר לנו חלל בקרבו זער חנדיא ישראל בן הר"ר יחיאל ז"לה"ה. זערא דמן חנדיא שבהי בר מרדכי ז"ל. נחם הקטן יוסף הגרי בן אברהם ז"ל":

ב) לרונמא אעתיק הנה נוסח הרשות וההתיינות אשר דפס בראש ספר זית רענן (דפוס שני) "ביום ההוא בא שנית לפני ראשי ומונהיגי העדינה י"ו הגביר כו"ר שמואל פואה י"ו והפיל תחנתו בשאלתו אשר שאל להדפיס הספר היקר זית רענן פ"י על הילקוט חיבור נאה ונפלא עם חיזה דרשות הנקראים בשם שגן שגן דפס בק"ק דעקוילא בשנת תס"ד לפ"ק אשר חנר המנוח המפורסם

VIII

וכדומה אחרים לפסוק ממנו כי כל זה ימצא הקורא וידע ויבין מעצמו יגיעתי אשר ינעתי ושרחי אשר טרחתי בהם גם בלתי זה העירותי על כל אלה הענינים הנה והנה במבוא לקמן במקום הראוי להם ובתולדות אלה המחברים. רק אחת נשאר לי להודיע פה כי דברי מנחם במחברתו ודברי דונש בהשנותיו אשר העתקתים השייכים אצל כל ערך וערך לא נמצאו בהכ"י ומידי נעשתה להבין ע"ז דברי התלמידים כי לולא זה כספר חתום כל דבריהם ואף באור רחב לא הספיק להבינם:

עוד דבר לי אליך קורא נכבד ודבר חדש הוא מיום יצאה מלאכת הדפוס לאור עולם בין המדפיסים מבני ישראל דהיינו חוץ ממה שינעתי ועמלתי באלה התשובות הן להמציאם לידי והן לבאדם עפ"י תחלכות המדעות שלחתי גם ידי במלאכת סדורם באותיות ברזל ועופרת אשר קניתי לי לתכלית זו והנה הסדור (זאטן) היא מלאכתי ופועל ידי חוץ מן ההדפסה (דדוק) שנעשתה בבית הדפוס כאשר רשום מעבר לשער. (א)

כל איש ואיש אשר היה בעוזרי במלאכה זו בשום ענין מהענינים יזכר כל אחר ואחר במקום הראוי לו.

ובכן אצא בשלום וברכה ואחר כל התלאות אשר מצאתני ויגיעות אשר ינעתי אניל ואשמח אם ימצאו דברי התלמידים האלה חן בעיני החכמים ודורשי לשון עבר ויהיו לתועלת לתחלכות שפת קדש וזה שכרי על מעשה ירי וזכרי לדור דור כי על ידי יצאו לאור עולם.

אד"ה כ פה וויין יום א' י"ב אלול (יום לתי תקס"ז) תשיתוהו ברכות לעד לפ"ק.

זלמן בן מו"ה גאטליב כוכב טוב שמערן

מילדי ישרון רעכניטץ.

מו"ה אברהם אבלי מעיר קאליש בכוונה"ר חיים ז"ל וכשמענו שאלחו הגונה לא השכנו פניו ריקס הרשות נחונה לו להדפיסו בדפוס בראבדין יר"ה ובלבד שיעשה כושפע לכתוב ספר כוננו זה כספר. החוטמים פה ווינילאה יום אחד ו' לחדש המז' התק"ב קדר ומונחה נחליאל ומונחליאל נמות יעקב חי לוי: ילחק חי די פאק: ילחק פואה: ילחק לוי משלומים: אהרן הכהן נכנס. והמתחנן בעבר רגליהם שמואל חי לוי מויילא קופר הק"ק" ואל"כ הסכמות רבנים על הקשר עלונו כי ההסכמות היו לריבין חיזוק מועד הוא. גם בלחן אשכנו היתה התקנה נלתי רשות שלשה רבנים מלייכים לא יריס איש להדפיס שום ספר אפילו חתום ובקשות וע"ז זה באריכות בהקדמת מכתב מאליו להרב המידק מו"ה אליהו בן ר' עזריאל מוילנא וע"ז ג"כ בספר קריה נאמנה להחכם מו"ה שוואל פ"ן דף 101 (וויילנא 1860)

(א) **בין** מדפיסי הנוגרים הקדמונים לחן זה הודש כי נולדים בהם הרבה שהיו מלומדים בחכמות ונלשונות שונות בלידוף מלכת הדפוס ובראשיהם היאל בונברגי בוויילנא רבנערט טעטלן; בפאריז ומשפחה אחריו: ומעליאר לטעער בלייפליג: מאנועיוס בוויילנא וברומא: עלטווייער בא"ד: פלאנעיוס באנווישא וראטעלענגוס חתום: לאנקיש מלייפליג: וקעניג ופראכי בנאזיל:

מציאות ואמתת הקבץ

מציאות הקבץ מקום גניזתו ציורי אותיותיו תמונתו סדורו והחבורים הנכללים בו למען יודע אמתת הספרים ועניניהם אשר אנכי נותן היום משוכלל ומסודר ברפוס ביד הקורא

כל קורא מבין טרם ינש לעיין בספר ובחבור מה מהחבורים הן חדשים מקרוב באו והן ישנים וקדמונים אשר נתחדשו כנשר נעוריהם ע"י הדפוס משתדל לדעת מדרגת הספר תולדות וקורות מחברו זמנו וסגנון שפתו ואל איזה רוח הוא פונה, כן הוא ההכרח לרעת ולחקור אם הוא ספר קדמון והיה עד היום שמור באחמתא ספריא וכעת יצא משוכלל לאור ע"י הדפוס למען יתנו החכמים מאורו, ממצאות הכ"ה הוא אשר ממנו נעשה ההעתק להדפיסו ואיה מנוחתו שמור לבעליו ומי המה עדי הכתיבה והחתימה הזכין לו לקיימו ולאשרו * ולא יהיה בין אותן הנחשדין לתלוי באילן גדול וזה החלי בענין זה:

הקבץ (כ"י) ** * אשר בו נמצאים שני החבורים האלה "תשובות למידי מנחם בן סרוק על דברי דונש בן לבראט אשר חלק על מחברת

* **ידיעת** תולדות הספרים מקום זמן הדפסתם, תמונתם וזיודם לאורך ולרוח, ריבויים וכמה פעמים נקדצו על מצח הדפוס וסינויים מהדפסה להדפסה היא דצ תועלת לקודות תהלוכות המדעות וגס לההלכה וכבר נתעלס צזה הרצ האדיר חיד"א מפוזר ומפורד צספרו סס הגדולים ומעיד צרוצ עוז על ערך תועלת ידיעת זמן הדפסת הספר וחיי המחצר שלא להקשות ממחצר למחצר צשינווי זמנים צקדימה ולאחור ע"ס:

* * **בשם** "קבץ" משתמשין חוצרי חצורים ככל דוד ודוד לכנות צו ילקוט ואסיפות ניירות וקלפים כתוצי יד צאגודה אחת והרצ ר' פריפוט דורלץ צהקדמת מעש"ה אפ"ר משתמש צו על ענין זה ואמר "עשירים (**)

X

רבים ותשובות תלמיד דונש עליהם" ערוך ושמור ומהחמת תמה בבית ספריא בכירתא פארמא די באיטאליאה מדינתא *) הובא שמה בשנת תר"ו לפ"ק על ידי השתדלותי עם שאר ספרים הנשארים לפלטה מעובן הנגיד ר' משה בנימין פואה איש ריגניו זצ"ל (שהיה ממונה לאסוף כ"י וספרים ישנים ויקרים עבור עקד הדוכסיא די מודינא והיה נקרא בתואר כבוד מ"ס של הדוכס (הערלנצנזער ביזער חנטיקוואר) וכל נלגולי סבות איך בא לידי תמצא הכל באריכות בהקדמה כי שם מקומו וזה תמונתו תארו **) והנכלל בו אשר יורה על אמתת הקבץ ועל מציאותו.

הקבץ הנזכר (Codex Stern Nr. 6) הוא קבץ גדול בתמונת פתויא ממאתים ואחד ועשרים עלים קלף עור של עגל עב וחזק ציורי אותיותיו כתב מרובע אשכנזית הנקראת כתיבה תמה בשני עמודים ומיד סופר א' מראש ועד סופו כרוך בטבלאות של עץ מצופות בעור ומצויד בקוים כנהוג בימים הקדמונים וכל דואחו מבחוץ מיד יאמר כבר עברו עליו הרבה מאות שנים

ככל דור השתדלו כתיבת הקוזנזים היפים" ולדעתי צאה להם תלשון לעז מכוניס צו אסיפות כאלה זסט (Codex, Codex manuscriptus) חיין אויס בועטטערן לזאמלונגעגעטעלטעט געטרעבענעם בוך. ולכוונה זו לדעתי יותר מכוון לכנותו זסט "תכריך":

*) **והוא** מסומן סס (Cod. Stern Nr. 6) אנכי הצאתי שמה קי"א קוזנזים זמספר זמחיר אשר יוסת עליהם ועפ"י זקסת שומרי גנזי ספריא חזרתי רשימה ומזכרת לאלה הקוזנזים רשימה ארוכה ומזוהרת למען דעת ע"י ענין כל קצן ומחזרו הכל צאד הטיז והאסיפה ההיא וגם רשימתה נקראות על שני שטערן כידוע לכל מי שיצא שמה לזקס קצן אחד מאלה הכוספים על קוזנזי די רוססי כי הוכן להם מקום מיוחד להיות גנוזים שמה ואינם מעורזים זתוך אסיפת די רוססי כי החכם הזה צעת מנר קזולת כ"י שלו לעקד פארמא התנה זתנאי כפול שיותן להם חדר מיוחד לגניזתם ויקרא שמו עליו אסיפ"ת די רוס"י לזכרון עולם וכן חרות על פתח הגניזה ההיא ויקרא זפי כל (De-Rossiane):

*) **בתולדות** המאירי נלוה לפירושו על פרקי אבות אשר הוצאתי לאור (וויז חדע"ו) דף VI הדעתי כי אנכי אחזתי שטה אחרת ומיוחדת זחזור רשימת כ"י מכל הרושמים הקודמים לי חלקתי רשימת כל קצן לה' חלקים: שם (סס החזור וסס מחזרו) ענין (מה הוא כולל ותכליתו) תבנית (לורתו

XI

כי כל מלאכתו מלאכה הנהוגה בדורות שלפנינו ואף שלא נמצא עליו רמז מה באיזה זמן נכתב מכותליו ומכל תארו נוכל לשער כי הוא מתחלת המאה הראשונה לאלף הששי ויש לי על זה ראייה חזקה ואמתית כאשר נראה במשך הענין.

זה הקבץ כולל שבעה ספרים ממחברים שונים ואלו הם:

א) מחברת הערוך לרבי שלמה פרחון כולל חלק השרשים משרשי לשון עברי:

ב) מחברת מנחם בן סרוק כולל שרשי לשון עברי ופתרונם:

ג) תשובות דונש בן לבראט על מחברת מנחם:

ד) תשובות תלמידי מנחם על תשובות דונש:

ה) תשובות תלמידי דונש על תשובות תלמידי מנחם:

ו) תשובות רבנו יעקב תם על דונש ומנחם:

ז) ס' ענק חרוז ביסוד הדקדוק לר' שלמה גבירול הקדמת ר"ש פרחון לספרו הנזכר בס' א' וכל חלק הדקדוק:

ס' א' הערוך לר"ש פרחון חלק השרשים הוא שלם בכל חלקיו ונמצא בו יותר מכל אלה שני קובצים אשר היו למראה עיני דהיינו בפארמא

המיווני צאיזה ליווד האותיות ועל מה נכתב) סדר (על איזה דרך סידר המחבר חזרוו צלירוף, צאוד הכלול צו) תולדה קודות המחבר וקודות חזרוו וזכרון שלם חזרויו) פתשגן (העתק איזה ענינים מאותו הקצן למען יוכל כל איש לטעום אשר ערך על שלחנו). אך פה צזה הנקוס עוצתי הסדר הזה צאשר תכליתי דק להראות איזה מקוס בניצתו ומה נכלל צו וארשוס דק מה שמלאתי נכון להודיעו אף אם אתרחק מהסדר אשר התויתי לי מכבר וסוף סוף ימלא הקודל צו צדדים חדשים וראוים להודיעם צדנים:

XII

מקובצו די רוססי (Codex 764 u. 1038) ועוד אחד בעיר וויין *) כי מצאתי בו לפעמים עלים שלמים בענינים שונים מה שלא בא זכרון ושום הערה מהם (ופה אין עקום להזכירם הלא הם כתובים דרטימה אשר תחת ידי עודנה זכ"י) ולפעמים נמצא בין דברי המחבר הוספה ומצוינת בראשה במלות "מפי הנקדן" ר"מ בשרש אבר מפי נקדן לחם אכירים כמו ודנן שמים וכן נקראי השמים חזקים כראי מוצק ומדרשו אל תקרי לחם אכירים אלא לחם אכרים שהי' נבלע ברמ"ח אכרים וכו' וכל אלה הוספות כתובין במשך הספר בלי הערה או ציון שהיא תוספות רק לפעמים בראשן ולא ככולן "מפי הנקדן". ברשימת ר"ד אופנהיים מצאנו זכ"י רשום ערוך ר"ש פרחון עם הגחות מהנקדן בלי הודעה מי הוא הנקדן אבל בקבץ שלנו מצאנו את שמו בפרוש כי הקבץ מתחיל בראש הדף ע"ב באלה הדברים והם המה דברי הנקדן ומסדר הספר וז"ל נאם יוסף הנקדן זה המחברת מצא חן בעיני מכל המחברות אשר היו לפני בינותי בזה הספר ובכל מקום אשר כתב מ"א פירוש "מין אחר" או "מענין אחר" ובעבור כי צריך הרבה לתבות אלה כתבם הכותב ברמיזה ולחקל מעליו וכן כל מקום אשר כתב ק"ל פירוש קרוב לו ובכל מקום שכתב פ"כ פירוש "פועל כבד" פ"א פירוש "פירוש אחר" ובכל מקום אשר כתב "מצדר והמצדר" הוא לשון ערבי כי המחבר הנוכח ר' שלמה ב"ר אברהם המכונה אבן פרחון היה מכיר לדבר בערבי והיה רגיל בו ופירוש מצדר פעול ור' יהודה היוג קראו מקור כמו שמור תשמרון אמר יאמר ומתחלק לכמה ענינים והזכיר בספר הזה תהפוכות תחבולות יד לפעלם עכ"ל: קילור מה הודיע וזקעס

בארבענו 1850 אשר מלא בקילור הפרחון.

מדברי ר"י הנוכחים לדעתי נוכל לשער כי הוא הוא ר"י הנקדן אשר יזכר גם בספרים אחרים למעתיקם * *) ומלאכת עבודת הנקדנים לא

*) עפ"י העתק וויין הולנדי זה הספר עם הערות לאור דפוס צעיר פרעסבורג
שנת תר"ד (1844):

**) על דבר הנקדנים עיין דברי חכמים: לונדן בהוספות שלו לרטימת קוצני
כ"י להמסך דע לויט (Observationes ad Cod. Senat. Lips. I).
דע ליצש צספרו ישרון לך 257, שד"ל זל"ל בהקדמתו לספר דקדוקו

XIII

היה לכד לנקד ולהגיה את ספרי תנ"ך אף גם להעתיק ולהכין ולסדר כ"י יקרים וכפי בקשת הנגידים להביא כל דבר על מקומו הנכון לו כי בלתי ספק הרבה דברים כאשר יצאו מיד המחברים לא היו כלם על סדר הנכון כי כתבו עלי גליונות כאשר עלה ברעיוניהם לפי שעתם באין מוקדם ומאוחר ולפעמים מחמת שחטפום המות או מלאכות אחרות יותר נחוצים אשר השתרנו עליו על צוארם ונוסף לכל זה סלטול הנלות והגייסות העירם מקנם בכל יום תמיד בשנים קדמוניות ואף גם קושי מציאות הקלפים והניירות *) ובעבור כל אלה הסבות לא היה ביכלתם לשום עין עיונם על ילודי שכלם פעם שנית ליפהו ולהכינו שלחן ערוך לפני הקורא והניחו מאמריהם ופסקיהם הן להלכה והן בדברי המדע כאשר עלו על רעיוניהם בפעם ראשון, והיו נמצאים לאלה המלאכות והענינים אנשים חכמים שמלאכתן בכך לסדר הדברים המפוזרים כפי השנתם והכשרתם בשטת וסגנון המחבר וע"י זה ועפ"י המנהג ההוא נמצאין הוספות בדברי המחברים שהוסיפו הנקדנים או המעתיקים (כותבים) האלה ואלה ההוספות והתיקונים הסבו לפעמים קושי וכובד בלשנא כי אחר זמן אשר נעשו מהם העתקות אחרות הניחו הבלבלין המלות והציונים (ד"מ מפי הנקדן וכדומה) והשמיטום

(Prolegomeni 38 ff) ועי' עוד מ"ט החכס לוכן צספרו לור געטיצטע דף (111) שמלא את ר"י הנקדן דידן למסדר וכותב ספר סמ"ג ולפי דבריו סס הוצא זהג"מ זהס"ת (פ"ח ואלה שמות) להלכה זדין כתיבת ס"ת וז"ל סס: וכן מלאתי סוז צתקון ס"ת אשר עטה ה"ר יוסף נקדן המומחה עכ"ל נראה כי היתה אומנתו חוץ מחכמתו לנקד עפ"י דקדוק והמסורה ספרי תנ"ך לכתוב ספרי תורה כשרים לקראות צהן צליצור:

(* הרי' מלאכו אדיר עמנו העפסר הר"י אצדצנאל כשילא צגולה נאצד מידו ספרו מרכצת העשנה ולא היה עוד נשלים מכל וכל ואחר זמן מלא אותו צנאפולי והיה אס לא קרה כן צצא ליד מחצרו צודאי נשתנה מסודרו וכמו כן צנידן הניירות והקלפים כי קודם שילא מלאכת הדפוס היה גם הנייד מפשתן יקד מאד וע"כ העניינים הספיקו לרשום צקילור על חתיכות קטנות וצאותיות תלויות כאשר אנו רואים עוד היום כ"י צעלס יד מחצדס (אויטאגראפצטן) שצממרו עד הנה:

XIV

מכל וכל והעתיקו רק ההוספה עצמה והיא לשון וסיננון אחר מסננון המחבר
 כי לא אב אחד להם *) וראיות עצומות מצאתי במחברת הפרחון בקובצי ווי"ן
 ודי רוסס"י איך נשתנו הענינים והמה אתי בכתובים כאמתחתי כאשר אין
 פה מקומם ודי לי כעת בהערותי עליו. והקבץ אשר אנחנו לפנינו לדון עליו
 כלו מראשו ועד סופו כל השבעה חבורים הנמצאים בו מתוקנים ומסודרים
 על זה הסדר מר"י הנקדן הנזכר ואולי הוא כ"י ממש או כתבו אחר תחת
 פקודתו ועל זה תורנה המלות בראש הענינים "מפי הנקדן" כל הקבץ נעשה
 בכונה מיוחדת כאשר הקדמת הנקדן הנ"ל ראי' על זה והוא ילקוט ותכריך מן
 אסיפת חבורים ממחברים שונים אבל מענין אחד השייכים זה לזה וזה על
 זה משיגים ומכריעים כי גם הפרחון משיג על מנחם ונראה לעין כל כי הוא
 ילקוט מיוחד בכונה יתרה ומן הרשימות מאוצרות הספרים אשר מונחים
 לפנינו לא מצאנו אלה החבורים ביחד רק נפרדים זה מזה ואף לא כולם סוף
 כל דבר הוא מעשה ומלאכה מימים קדמונים בזמן ר"י הנקדן ואין לו דומה.
 בהתחלת כל אות מאותיות השרש נמצא בו הקף כל השרשים הבאים בזה
 האות והוא לדעתי ג"כ מלאכת המעתיקים כאשר לא נמצא בהעתקות אחרות
 שהיו לנגד עיני גם מצאתי בו באות תי"ו שרש תחח. ת' תתח ומסודר
 אחר ש' תזז וכמו כן בהקף השרשים בראש כל אות אחר תזז תחח
 (עיין בהערותי זשטז זה זנדפס). אחר סיום חלק השרשים דברי המחבר
 בסוגר וזמן מקום השלמתו ואין מן הצורך להעתיקם הנה כאשר נמצאים
 בדפוס יקחנו הקורא משם (דפוס פרעס בורג שנת תר"ד):

ס"ב' אחר סיום המחברת הנזכרת מתחיל מחברת מנחם בן סרוק
 בראש העלה בע"א ועלה קלף חלק מפריד ביניהם "בעזרת הבורא
 ניב שפתים אחל לחקות לשון למודים" וכו' על מצחו לא נמצא לא שמו

*) הראב"ע לנו לעד כמ"ס כל הפרטיו כי פי' ס' שנות אספו תלמידיו וכמו
 שאלאנו זשאר ספרים שנא' עליהם זקלת מקומות הי' הגבה נצחון
 ואיזה תלמיד טועה הכניסה זפנים וכאלה הדבה, גם הראשונים שומרי חומות
 מצלדי התלמוד צללי וידועלמי כמו ר"ח ר"ה רגמ"ה רט"י ורבותיו מסייעון עלמן
 לפטר זכרים קשים וזרים זאמרס אחר הדריטה והחקידה "לא גדסינן כן" היא
 הוספה נצחון "איזה תלמיד טועה כ"כ וזשט עלינו הדגדים" וכדומה לאלה הדבה:

XV

ולא שם מחברו אבל בסופו כדף האחרון בע"א בסוף העמוד הראשון אלה הדברים "מחברת מנחם נשלם תהלה לבורא עולם" ובאשר הוא נמצא כעת בדפוס (לונדון ע"י החכם מהו' צבי פליפוסקי בשנת תרי"א) לא אאריך פה יותר וגם איננה לתכלית הנרצה בזה:

סי' ג' אחר זה בלי ריוח בין הדברים באותו דף בראש עמוד השני מתחילין תשובות דונש על מנחם "וזה תשובות דונש בן לבראט הלוי החכם אשר השיב על מנחם החכם בן יעקב הנקרא סרוק ואלה חרוזיו וטוריו רזיו בפרזיו" גם זה נדפס ע"י הנ"ל (לונדון שנת תרי"א) לכן לא אאריך מה שנראה לי לדבר ולהעיר אודותיו לתכלית החכמה בדקדוק הלשון ימצא הקורא בהמבוא לקמן כי העתקתי אותו לי והוא בתכלית השלמות לא כמו הנדפס שהוא משובש מאד:

סי' ד' אחר סי' ג' תכף בא תבאנה תשובות תלמידי מנחם על דונש מתחילין: "אלו התשובות השיבו תלמידי מנחם על דברי דונש" וכו':

סי' ה' אחר סי' הנזכר תשובות תלמידי דונש על תשובות תלמידי מנחם:

סי' ו' אחריהם תשובות דרבנו יעקב בן הרב ר' מאיר אשר השיב על תשובות של דונש בן לבראט הלוי" וצ"ל כדברים האלה חרותים על מצחן אך אינם נכונים באשר כל קורא אותן ימצא כי הרב ר"י הוא מכריע בין שניהם בין מנחם ודונש ובאמת מצאנו אותן ברשימות נקראות בשם הראוי' להן הכרעות ר"ת ובשם זה נדפסות (בלונדון שנת הנ"ל) ההעתק אשר עשיתי לי יותר מונהה מהנדפסות ואדבר מזה במקום אחר הנכון לו:

סי' ז' אחר כל אלה ספר ענק חרוז ביסוד הדקדוק לר' שלמה גבירול, הקדמת ר"ש פרחון לספרו הנזכר בס"א' וכל חלק הדקדוק אשר לו. כל ארחיב דבורי כאלה באשר כבר נדפסים על ידי כפ"ב, רק זאת אודיע כי חרוזי רש"ג גם בזה הקבץ אינם יותר מבשאר הקובצים אף

XVI

שהראב"ע כתב שהיה מד' מאות טורים מזה נראה כי לפני רש"ם ולפני הגקדן היו חסרין:

והנה אודות ס' ד' וס' ה' שהם המה הדברים שהסכו כל הענין הזה אשר כתבתי עד הנה ממצואות הקבץ כל אכתוב פה שום דבר כי הוא ערוך ושמוד כמבוא לקמן ושם ימצא הקורא הכל באר היטב בדברים הנתלים בהם ועל ידי גלגול הדברים גם מחכמים אחרים שחיו בזמנם והשתלש' זה אחר זה וזה מנמת כל כותב מבוא לספר, ונשאר לי רק עור להעיר אוזן הקורא כי מכל האמור ושכיל ויבין כל מעיין כי שני אלה הענינים - תשובות התלמידים - אמתיות ונמצאות שם בפארמא לכל דורש ומבקש אותם, ואעידה לי שני עדים נאמנים עדים כשרים עדי רא"ה שני חכמים מפורסמים אחד יהודי ואחד נוצרי ועד שלא נולדו אלה החכמים לא נודעו אלה התשובות והם המה הבינו אמתתם ויקרתם והודיעו מציאותן בעולם העד הראשון הוא הרב האדיר ח"ד אזולאי זצ"ל וזאת נבית עדותו (סס הגדולים מערכת גדולים ס' 115) "ואנכי איש צעיר ראיתי בבית נכאתו של אהובנו הגביר המרומם השר והמפסד סיניור משה בנימין פואה יציו מעיר ריגיו ספר ישן נושן והוא מחברת דונש והשגות מנחם הספרדי ן' סרוק עליו ותשובת תלמידי דונש ותשובת תלמידי מנחם ושם ראיתי אמרי קדוש התייר הגדול רבנו תם מכריע ביניהם וכל כת בראשית מחברתו שר בשירים וחרוזים יפים גם רבנו תם שר לו נאמר שיר ארוך והלא בראשי הבתים הראשונים היו לאותות יעקב בן רבנו מאיר והכל כשרשי לשון הקדש דקדוק ופתרון התיבות של המקרא" (* עכ"ל. ואלה דברי החכם

(* לפי מה שזיינתי לעיל כללות זה הקצן דברי הרצ הזה אינם מצודדים והם צלי סדרים ואינו מזכיר ס' רש"פ ולא מחצרת מנחס ומתאר צטעות תלמידי מנחס צמנחס עלמו וגם מוסיף כי פעם כתב תשובות מנחס ולא"כ תלמידי מנחס וחלף ת' דונש כ' מחצרת מכל זה נראה לנו לראי' כי מכותלי הכתב והמכתב נוכל להכיר צטיצ מחצרות הכותב ולא איזה לך הוא נוטה הרצ האדיר הזה שס תמיד עיונו על ספרי ההלכה ופירוטי התורה מגדולי המפרסדים שרוב עסקם צגפ"ח ועל ספרי חכמה ומדע וקדוק הלסון לא שס עינו לתת להם מהלך צספרו צין

XVII

הנוצרי המלומד המפורסם "ב' ד' רוסס' בספרו ערכי שמות היהודים המלומדי'
"השנות דונש ומנחם ותלמידיהם נמצאים אצל פואה בעיר ריניו" עכ"ל.

הנה עדותם מכוונת ושניהם ראו בזמנם הקבץ אשר אנו דנים עליו ומתוכן אשר כלול בו שניהם כאחד מעידים בלתי הכחשה והומה ולעיל בהקדמה כתבתי באר הישב כי הקבץ אשר הבאתי אל פארמא הוא הוא בעצמו אשר ראו שני אלה העדים אצל הנניד פואה הנזכר:

מקדמות ומזמן כתיבת הקבץ הזה לא מצאתי רבנים פרטיים ומבוארים לומר עליו ראה זה הוא רק בסופו אחר סיום החלק הדקדוק לר"ש פרחון ומסגרת דברי מחברתו "ואני אפיים כל קורא וכו' וכו'" נמצא בכתב רש"י בתמונה אשכנזית ונראין כי דברי הסופר המה "י היה לי עוזר וסומך ומעז ומחסה ומשען ומבטח בכל מקום אמן ואמן סלהי ואחריו לא רחוק ממנו אלה הרבנים: "סיימתי אלו השערים שבח ליוצר הרים שיכפר עונות ביום הכפורים" ואחריהם התחלה מן המסורה אכלה ואכלה ד' שורות ובראשן אלפא ביתא, ואחריה חלק גדול רוח ובסוף הרף "ואל בר אורי הלוי זצ"ל" שמתו עין בוחנת עליו ומצאתי כי תמונת אותיות החתימה נדמה לאותיות י"י היה עוזר לי וכו' ומשמות החתימה נראה ברור כי החיתום הוא אחד מאבות משפחת הרא"ש וא"כ הוא נוכל לשער בקירוב זמן הכתיבה כאשר כתבתי לעיל שהיה בתחלת המאה הראשונה לאלף הששי*) ואם נאמר כי המסדר והמעריך והכותב הוא הנקדן רבי יוסף עצמו נוכל להמשיך זמנו איזה שנים לפנים מזה אשר קצבתי. אך שהחתום והמסיים יואל בר אורי הלוי היה הכותב בל ארבה להחליט כאשר הכתב ומראה הדיו משונים מכתב הקבץ עצמו, לכן לבי אומר לי לשער כי האיש יואל היה בעל הקבץ והמצוה לכתוב אותו וכאשר בימים ההם היה כתיבת הספרים (חוץ מספרי תורה) נ"כ נכלל במצוה וכתבתם לכם כמ"ש הרא"ש בהלכות ס"ת והיה בודאי המנהג כי בעל הקבץ סיימו באיזה שורות לקיים המצוה כמו שנהוג הוא כן גם בזמננו בכת' ס"ת.

העומדים סס ולו לא מלא צזה הקצן דונש טנדוע לו מדברי רס"י וסס ר"ת לא הזכירו צסס אופן וע"כ דנרזו צזה הקצן לעו ואין סדרים להס כי לא עיין עליהם היטיב.

(* ע"י דנרזי הכס עמנו לוכן נר"ו צספרו לוד געטיפטע צנידן חיי ר' יוסף הנקדן.
Hakdama zu Tal. Men.
(...)

XVIII

והנהגה אחר דין ודברים אלה אנכי לא אוזו מהשערתי כי כל הקבץ הוא מיד ר' יוסף הנקדן הוא וכל מי שישתדל לראותו והוא בר הכי באלה הכתינות יודה לדברי וביותר כי תמינות האותיות מרות כי הם מיד סופר מהיר ובקי בכתיבת ספרי תורה, ועוד אחת אשר מחזיק השערתי היא כי כל האסיפות והקובצים אשר נסדרו ונערכו מן הסופרים אשר אומנתם בכך ואנרו בתוכם מענין אחד ספרים ממחברים שונים כמו כזה אשר לפנינו השנו"ת תשוב"ת והכרעו"ת זה על זה יקרים במציאות דהיינו בשלמות ביחד כאשר יצאו מיד המעריך הראשון כי לרוב המעתיקים הבאים אחריהם כתבו לבעליהם כפי הנצרך להם וכפי החיך אשר היה לו לטעום פסקא פסקא ולא כולם ביחד ועל כן מצאנו השנות דונש לכד ההכרעו"ת לכד מנח"ם לכד רש"פ לכד וזה הקבץ אשר אנו דנין עליו כעת הוא יחיד בעולם הכולל הכל כאשר יצא מתחת יד המעריך (יעדאקטחיה) הראשון ונשמר עד היום למשמרת עולם בלי חסרון וההקדמה הקטנה מהנקדן בראש הקבץ ראייה עצומה לחלטה הזאת כי הוא הוא בעצם כאשר יצא מיד המעריך והמעתיק הראשון כי לאיזה תכלית יעתיק המעתיק האחרון דברי המסדר הראשון לכן אימר

ר' יוסף הנקדן הוא הסופר והוא המעריך

קרוב להתחלת המאה הראשונה לאלף הששי לב"ע:

עוד דבר אחר מקורות הקבץ ובאשר ראוי לדעת איך בסוף שלש מאות האחרונות לפני זמננו היתה חכמת הדקדוק נחשבה אעתיק הנהגה מה שמצאתי שם בסופו ה"ל: "אני מרדכי בר מנחם הלוי ז"ל הייתי בבית הח"ר שמואל כ"ץ מחנוכה רנ"א עד ר"ח שבט רנ"א וקריתי והגיתי בספר הלזו הנקרא ערוך של בן לבראט הלוי ולא הבנתי בו לא תיבה ולא אות ולא שורש ולא פועל ולא נקודה סוף דבר לא הבנתי בו דבר כה ב"ה" ועל דף הראשון נמצא שהיה ממושכן מר' משה שקיאו ביד מרדכי בר יקותיאל כ"ץ רפא ואח"כ כא ליד בנו ר' אברהם כ"ץ.

מתואר הקבץ מיפיו שלמותו אין בו כל מום נראה שלא השתמשו בו

הרכה והוא יפה מאד: